

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
CLUJ-NAPOCA
FACULTATE DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE FILOSOFIE

Experiența ca structură fenomenală
Dezvoltarea unui model dualist non-cartezian al conștiinței
REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Conducător de doctorat:
Prof. univ. dr. Rațiu Dan-Eugen

Student doctorand:
Goje Nicolae

Cuprins

Introducere	4
Capitolul 1 Argumente pentru realitatea conștiinței	15
<i>1.1.Structura logică a argumentelor</i>	<i>15</i>
<i>1.2.Implicații ontologice și motivațiile dualismului</i>	<i>27</i>
<i>1.3.Metodologia și (re)analiza argumentelor</i>	<i>41</i>
Capitolul 2 Construirea modelului	55
<i>2.1.Conștiința ca problemă ontologică</i>	<i>55</i>
<i>2.2.Conținutul mental</i>	<i>71</i>
<i>2.3.Arhitectura și semantica mental-conceptuală</i>	<i>87</i>
Capitolul 3 Experiența estetică	98
<i>3.1.Elementele structurale</i>	<i>98</i>
<i>3.2.Problematica epistemologică</i>	<i>113</i>
<i>3.3.Interpretare și sensibilitate</i>	<i>124</i>
Capitolul 4 Dimensiunea fenomenală și realul	139
<i>4.1.Fenomenologie și dualism</i>	<i>139</i>
<i>4.2.Sens și semnificație</i>	<i>152</i>
<i>4.3.Experiența trăită a liberului arbitru</i>	<i>164</i>
Concluzii	178
Bibliografie	187

Cuvinte cheie: conștiință, mental, fenomenal, substanță, qualia, material, fizic, neuro-științe, Mary, metafizică, dualism, ego, sine, creier, informație, computare, estetică, liber arbitru, experiență

Lucrarea cercetează problema naturii conștiinței, care poate fi formulată astfel: cum se face că există ceva cum este a fi într-o stare conștientă sau alta (Thomas Nagel), din moment ce organismelor cărora le atribuim experiențe conștiente sunt compuse din componente non-conștiente, din materia fizică. Problema poartă și numele "the hard problem" (David Chalmers). Este o problemă ontologică, sau metafizică.

Există o serie de soluții oferite de literatura filosofică precum dualismul (cel clasic cartezian, sau dualismul de proprietate), materialismul (care într-un fel neagă că ar exista problema), idealismul (cu lunga sa istorie începând cel puțin cu Platon), sau panpsihismul (care deși are o istorie mergând cel puțin până la Leibniz sau chiar la Aristotel, este readus în discuție de filosofi ca Galen Strawson). Dar fiecare dintre aceste soluții întâmpină dificultăți fie din motive de inconsistență cu datele experienței, cu datele experimentale, cu modelele științifice, sau din motive de ineleganță epistemologică sau ontologică.

Lucrarea propune un model nou. Ar fi vorba despre o variantă a tezelor dualismului, una care evită caracterul fantastic/supranatural al cartezianismului, dar care totodată nu vizează conștiința de substanțialitate, cum face dualismul de proprietate.

Formulată succint: 1. Există în lumea reală atât fenomene fizice cât și fenomene mentale, conștiente. Cele două sunt ontologic distincte și ambele substanțiale, doar că cele mentale nu sunt fizice, iar cele fizice nu sunt mentale. 2. Experiențele noastre, sau în genere, sunt construite din aceste fenomene mentale care prezintă calități, qualia. 3. Un fenomen mental singular este descris de conținutul său calitativ și simultan de faptul că este conștient, adică este cumva cum este pentru starea mentală respectivă să fie și să aibă conținutul pe care îl are. Este cumva cum este pentru un fenomen mental să exprime culoarea roșie, anume calitatea de "roșeață" (redness), ceea ce descrie deja un fenomen conștient. 4. Nu există un sine central sau o conștiință centrală (un ego cartezian), încât ar comite eroarea homunculus. Însă constructul experiențial prezintă o tendință integrativă, unificantă (mereu incompletă), în virtutea propriilor legi și dinamici (uneori numite legi psihofizice).

Separarea dintre sine, ego (la Descartes identificat cu conștiința în sine) pe de o parte și experiența pe de alta nu este deci fundamentală, în înțelegerea acestui model, ci sinele este considerat ca un construct între altele în cadrul experienței; iar conștiința este proprietatea fundamentală a calităților experiențelor (qualia) de fi cumva cum este să fie, de a fi conștiente (cu riscul unei definiții circulare). Conștiința este uneori înțeleasă ca conștiința de sine, ca și capacitatea unui individ de cunoaștere de sine, dar în acest model acea capacitate este doar o parte a conștiinței,

experiența reprezentând întregul. Concluzie la care ajunge și Descartes spre finalul Meditațiilor.

Argumentele pentru acest model vin în principal din domeniul filosofiei minții. Metodologia de cercetare este analitică, urmărind corectitudinea logică și epistemologică a argumentelor,

Capitolul 1 examinează câteva dintre argumentele împotriva monismului fizicalist. O parte dintre acestea se dovedesc a fi circulare (precum argumentul modal al posibilității metafizice a existenței zombilor filosofici). Însă experimentul de gândire al lui Frank Jackson "Mary the colorblind neuroscientist" poate fi interpretat într-un mod coerent, susțin, pentru a demonstra distincția ontologică dintre fizic și mental. Chiar dacă toată informația despre un obiect fizic ar putea fi ipotetic știută, nu ar fi suficientă pentru a descrie dimensiunea fenomenal conștientă a experienței obiectului respectiv. Este necesar să postulăm o dimensiune complet nouă, distinctă, care să conțină proprietățile fenomenale, nu doar structurile fizice (care pot fi eventual reprezentate în experiență ca percepții și față de care reprezentările stau într-o anumită relație cauzală). Avem deci de a face cu o formă de dualism.

Capitolul 2 urmărește dezvoltarea modelului. Experiența este deci concepută ca un construct integrativ format din unități mentale conștiente (conștiente în sensul că exprimă un conținut fenomenal disponibil). Aceste unități sunt substanțiale, au ontologie proprie, distinctă de cea fizică, dar există într-o relație cauzală cu substratul neuro-computațional al creierului. Se manifestă doar în anumite condiții, anume în contextul unui sistem nervos, dar dispar odată cu modificare contextului cauzal neuronal – experiența conștientă este în flux.

Sub această formulare ontică a fenomenelor mentale, modelul pare să contrazică ontologia și legile fizicii. Problema cauzalității: este nevoie de un alt tip de cauzalitate non-fizică, sau de la fenomenul fizic înspre cel mental, încât altfel ar fi încălcat principiul închiderii cauzale a lumii fizice. Problema poate fi depășită având în vedere că fenomenele mentale nu sunt considerate transcendente, deci în afara spațiului și timpului, ci doar având un altfel de substanțialitate decât cea fizic materială. Fizica în sine postulează mereu alte tipuri de materie cu noi tipuri de proprietăți. Este deci cel puțin conceptual posibilă și coerentă postularea unui tip nou de substanță, și se pot defini relații cauzale între aceasta și lumea fizică cunoscută.

O altă provocare vine și din partea teoriei evoluției. Teoria materialismului pare a coopera cel mai bine cu teoria evoluției, încât forțele evolutive sunt materiale, genetice și fenotipice. Dar, cum am menționat, fenomenele mentale, deși ontologic distincte de procesele fizice, sunt cauzal relative la acestea, în deosebi la cele neuro-biologice, deci în concordanță cu forțele materiale din mediu și din organism, cel puțin de cele de care individul este conștient. Ceea ce se transferă de la organismul fizic la experiență, în sine imaterială, dar cauzal dependentă, este o formă de informație, care este reinterpretată și "transcrisă" în mediul fenomenal.

Creierul este interpretat de științele cognitive contemporane (începând deja cu anii 1950) ca

un calculator biologic, ca un mecanism care procesează informație. Dar un mecanism fizic nu este capabil în sine să genereze experiențe. Astfel se poate postula că fenomenele mentale se produc ca reacție la cele cerebrale și manifestă informația exprimată de ultimele într-o formă fenomenală, conștientă. Creierul execută munca fizică a computării informației, iar domeniul mental reacționează la informația din sistem sub forma calităților experiențiale. O paralelă suplimentară este între arhitectura neuronală, puternic conexiunistă și caracteru integrat și unificant al experienței conștiente.

Capitolul 3 analizează experiența estetică din perspectiva modelului. Experiența estetică este un caz paradigmatic de complexitate care arată bogăția structurală și de conținut a experiențelor conștiente. Esențial pentru experiențele estetice este caracterul unitar structural. Vedem cum sunt construite experiențele, cum elementele particulare vin împreună să creeze întregul sintetic. Întregul există nu doar ca o sumă a părților ci are o identitate distinctă, dincolo de părți, dar dependentă de acestea. Poate fi invocată formula holistică aristoteliană, întregul este mai mult decât suma părților.

În arta clasică se înțelege acest lucru ușor încât este sesizabilă senzorial compoziția. În arta modernă, simbolică, sau avangardistă (Duchamp, spre exemplu), intervin structuri cognitive externe. Ceea ce se întâmplă este o concatenare sau o asociere între diferite structuri fenomenologice, cognitive, emoționale, senzoriale. Putem face o paralelă cu ideea de doi centri nervoși care devin conectați și intercalați (entagled), ca o formă de sinestezie, creând o nouă experiență sintetică a întregului. Artă adesea ne trimite la altceva, este despre altceva, dar totodată ne menține în imagine.

În experiența vieții de zi cu zi se regăsește acest caracter unitar sintetic, deci estetic, în diferite grade. De la simple obiecte care au propria lor unitate spațio-temporală, deci propria lor identitate estetică, la cogniții care reprezintă simbolic "esența" sau scheletul semantic al obiectului. Se poate spune (ca o metaforă pl tonică) că experiența în genere participă la ideea de unitate în sensul că ține de dinamica și structura sa fundamentală de a forma astfel de structuri integrative și unificante.

Capitolul 4 urmărește felul în care este situată și în care relaționează conștiința cu lumea externă în general. Sunt analizate câteva concepte fenomenologice.

Intersubiectivitatea, sau dimensiunea socială, nu poate fi considerată fundamentală în lumina acestui model. Modelul propune separarea ontologică dintre fizic și mental, dar situează totodată conștiința în proximitatea organismului, deci o consecință este izolarea ontologică dintre indivizi. Dar acest lucru nu înseamnă și o separație epistemologică. Comunicarea este posibilă prin intermediul mediului fizic. Deși nu putem ști dacă vedem aceleași culori (ipoteza spectrului inversat), comunicarea se bazează pe caracterul comun, public al obiectului intențional. Chiar și în cazul instituțiilor sociale, precum limbajul sau banii, acestea au mereu un suport fizic-simbolic,

precum o hârtie (contract) și comportamente asociate (care sunt accesibile public, cum insistă behaviorismul).

Nu este ca atare nevoie de un cadru idealist pentru a explica diferite structuri epistemologice și fenomenologice. Este suficient unul dualist. Caracterul așa numit întrupat al minții este ușor înțeles prin faptul că creierul (și în consecință mintea) creează modele sau hărți ale mediului și ale corpului (fizice și culturale), pe baza cărora poate să navigheze și să acționeze.

O aplicație specifică a modelului este analiza fenomenologiei religioase, sau a experiențelor spirituale. Nu este necesar să invocăm entități supranaturale. Experiența este în genere o halucinație controlată, cum susțin neuro-științele, sau altfel spus, se petrece în interiorul nostru. Putem interpreta experiența religioasă sau spirituală ca un anumit tip de experiență estetică care nu are un obiect ținută anume, ci care afectează și alterează întreg câmpul experienței transformându-l într-un obiect estetic, adesea asociat cu muzica. Nu înseamnă, însă că aceste experiențe revelează neapărat ceva obiectiv real despre ontologia lumii fizice, dar spun ceva despre lumea subiectivă. Semnificația este un produs al lumii mentale, subiective.

În final lucrarea atinge problema liberului arbitru. Este favorizată formularea libertariană. Modelul pare să indice spre formula tare a libertarianismului încât dacă este posibilă cauzalitatea dinspre fizic înspre mental, iar dacă indeterminismul demonstrat de fizica modernă lasă cel puțin loc pentru a nu închide cauzal complet lumea fizică, atunci este cel puțin conceptual posibilă cauzalitatea dintre mental înspre fizic. Mai mult, chiar ar fi necesară posibilitatea acțiunii pur mentale pentru coerența modelului dualist/naturalist - încât în economia evoluționistă ar garanta o simbioză, o comunicare completă între dimensiunea fizică și cea experiențială a organismelor. Dar consecința este că trebuie să lărgim spectrul funcțiilor mentalului pur. Dimensiunii mentale i-am atribuit deja un rol interpretativ prin funcția de a transla informațiile brute din creier în experiențe. Dar acest lucru nu înseamnă neapărat inteligență. Ar putea fi vorba despre legi naturale, determinate, care îndeplinesc acest rol. Inteligența umană (dar și cea animală) este emergentă, nu fundamentală. Voința, faptul de a acționa conștient, nu doar reactiv, ar trebui să țină de ceva care este simultan primordial dar având o anumită sensibilitate față de rațiunile (deci inteligența) unui grad sau nivel mai înalt de complexitate cognitivă, uneori numit HOT (higher order thought).

Teza fundamentală a lucrării este că conștiința este forma, structura și esența experienței la un moment dat, este inseparabilă de acesta. Datorită tendinței unificante sau integrative a experienței (care este formată din fenomene mentale individuale) apare și "iluzia" unui centru distinct, agentul, dar în esență este vorba despre un fenomen continuu. Filosofia contemporană a minții, cel puțin o parte, nu face distincția dintre mental și conștient (excluzând ceea ce este numit mintea inconștientă care poate fi delegată proceselor neuronale care nu sunt asociate în mod direct cu forme fenomenale conștiente). Întrebarea care se pune este: de ce există ceva cum este a fi într-o

stare conștientă, cum este să vezi culoarea roșie, din moment ce știința spune că lumea este fizică iar în lumea fizică nu există calități experiențiale, nu există culori, doar vibrații electromagnetice. Întrebarea nu este cine sau ce este acel lucru care este conștient de culoarea roșie. Culoarea roșie, prin faptul că este o calitate experiențială este deja definită ca fiind ceva conștient. Am putea spune ceva conștient de sine, dar formularea ar trimite spre meta-cogniție, și nu despre asta este vorba. Formularea sensibilă pare a fi fenomenul mental conținând culoarea roșie este conștient *în* sine.

Dacă am face distincția dintre experiență și conștiință am avea trei elemente: lumea fizică, experiența și conștiința. Este epistemologic și ontologic economic să reducem numărul de entități teoretice pe cât posibil. Astfel, în viziunea modelului, calitatea mentală singulară, o quale, este deja o formă de conștiință. Experiența culorii roșii este deja în sine conștientă, sau o formă de conștiință, care, mai mult, are potențialul de a face parte din experiențe conștiente mai complexe. Dar și în experiențele mai complexe natura fundamentală a conștiinței nu se modifică. Am putea spune în schimb că crește gradul sau cantitatea de conștiință (Phi cum o numește Integrated Information Theory), și nivelul de integrare, unitate sau intensitate a experiențelor; dar natura sa fundamentală rămâne aceeași. Se poate face analogia cu substanța fizică care, fiind (să presupunem că ar fi) mereu de aceeași esență, ia totuși infinite forme.

Se poate eventual spune că fenomenele mentale au două aspecte, conținutul și conștientizarea conținutului. Dar acestea două sunt intrinsec unite: conștiința nu poate fi conștientă de nimic, iar conținutul mental nu poate exista fără a fi observat. O concluzie economică este că cele două aspecte descriu același fenomen. Conștiința întregului este simultană cu experiența întregului. Ego-ul este într-adevăr într-un fel privilegiat (motivul fiind probabil pragmatismul evoluționist) dar poate fi considerat un obiect (un întreg sau o imagine), care tinde a se situa în centru experienței. Dar cum arată diferite experiențe spirituale, de exemplu, și diferite mărturii, această structură poate să colapseze, alte structuri experiențiale luând prim-planul.

Modelul cvasi-holistic al experienței pare să fie analog arhitecturii neuronale. Însă și dualismul de proprietate urmărește această structură izomorfă, argumentabil în mod mai elegant. Însă atribuirea unei ontologii proprii fenomenelor mentale pare o soluție mai robustă, având în vedere că, chiar și din perspectivă neuro-științifică, tot ce cunoaștem este în ultimă instanță subiectiv, experiențial. Argumentele filosofiei minții stabilesc că ceva formă de dualism este probabil necesară. Sufletul aspațial și atemporal al scolasticilor nu pare să poată purifica modelul conștiinței de anomalii logice. Însă, ca și concept vestigial, conține în sine aspectele cele mai apropiate de știința contemporană a minții pe care le-am discutat.

De cealaltă parte a baricadei întâlnim rezistența puternică a materialismului asociat cu scientismul. Dar, ca oricărei dogme, nu putem decât să-i indicăm ce arată experiența, experimentele și argumentele, cât și sfatul să ne menținem conștiința deschisă.

Ca și concluzie, repet doar esența tezei anume că, din perspectivă fenomenologică experiența se prezintă ca o structură populată de calități ale conștiinței, între care se numără și senzația de a fi o persoană particulară. Ceea ce este esențial, sau chiar miraculos am putea spune este de ce există în primul rând calitatea cum este de a fi ceva. Din perspectivă ontologică modelul propune că aceste fenomene mentale țin de legile fundamentale ale universului. La fel cum este universul capabil să creeze electroni și fotoni, la fel este capabil, în anumite condiții (pe care știința le va explora exponențial mai detaliat, dar probabil niciodată complet) să creeze culoarea roșie, mirosul de trandafir, cvinta perfectă, conceptul de cerc, și ideea de logică și știință în mințile organismelor vii care au evoluat în interiorul ei.

Bibliografie selectivă

Chalmers, David; *The Conscious Mind. In Search of a Fundamental Theory*; Oxford University Press; 1996

Dawkins, Richard; *The Selfish Gene*; Oxford University Press; Oxford, UK, 1989

Descartes, Rene; *Meditații metafizice*; traducere Ion Papuc; Editura Crater, București, 1997

Guillon, Jean-Baptiste; *Van Inwagen on introspected freedom*; Philosophical studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition; April 2014, Vol. 168, No.3; Springer Nature; New York, USA

Jackson, Frank; *What Mary didn't know*; The Journal of Philosophy, Vol.83, No. 5; Columbia University, New York; May 1980

James, William; *The Varieties of Religious Experience. A Study in Human Nature*; Longmans, Green, and Co., New York, 1902

Kant, Immanuel; *Critica facultății de judecare*; traducere Rodica Croitoru; ed. BIC All, București, 2007

Koch, Christof; *Consciousness. Confessions of a Romantic Reductionist*; The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, USA, 2012

Nagel, Thomas; *What is it like to be a bat?*; The Philosophical Review; Vol.83, No. 4; Duke University Press; Durham, Nord Carolina, Oct. 1974

Tononi, Giulio; *An information integration theory of consciousness*; BMC Neuroscience 5, Article number: 42 (2004); publisher: BioMed Central Ltd, UK